

Toneel lezen

Tien Tips

hans brans

Hoe lees je een toneelstuk?

Weinig mensen zullen toneelstukken voor hun lol lezen. Daar zijn die teksten over het algemeen ook niet voor bedoeld. Een toneeltekst is een 'halffabrikaat', dat pas een compleet product wordt als het gespeeld wordt. Je kunt een toneeltekst ook vergelijken met de partituur van een muziekstuk. Wie van muziek wil genieten zal niet gauw met een boek vol noten in een hoekje gaan zitten. En toch begint daar wel het avontuur.

Daarom hieronder een tiental tips die het lezen van toneelteksten wellicht vergemakkelijken.

1. **Hardop lezen**

Een toneeltekst is een weergave op papier van spreektaal. Lees je een tekst hardop dan hoor je veel sneller wat de toon is van het personage of waarom iets op een bepaalde manier gezegd wordt. Je bent dan zelf een beetje de verschillende personages en dat maakt een toneeltekst een stuk toegankelijker. Ook als een tekst geen echte spreektaal bevat, maar bijvoorbeeld in een dichterlijke taal is geschreven, begrijp je de tekst sneller als je hem uit volle borst voordraagt. Geneer je niet om te overdrijven en er een beetje de draak mee te steken: de eigenlijke bedoelingen van het personage (en van de schrijver) worden er alleen maar duidelijker door. (Huisgenoten verwijderen!)

Toneelteksten kun je sneller lezen door dat hardop te doen. Het voorkomt bovendien dat je te snel over bepaalde passages heen leest: de snelheid waarmee je leest past zich automatisch aan aan jouw begrip van de tekst.

2. **Twee keer lezen**

Vrijwel geen enkel interessant stuk laat zich in één lezing doorgronden. Dat is ook logisch want bij een goed toneelstuk moet het opvoeren van de tekst nog iets toevoegen aan de woorden op papier. Anders kan je het net zo goed alleen-maar-lezen; dat scheelt een hoop gedoe. Je zou kunnen stellen dat een stuk dat je na één keer lezen helemaal begrijpt voor de toeschouwers nauwelijks nog interessant is, omdat de voorstelling dan geen toegevoegde waarde kan hebben. Kluchten - waarbij het aankomt op veel fysiek spel en visuele grappen - vormen hierop een uitzondering.

Lees je een stuk voor de tweede (of de derde, of de vierde keer) dan begin je vaak pas te snappen waarom een personage op een bepaald moment zo spreekt of handelt als het doet, omdat je extra informatie hebt uit het verdere verloop van het stuk.

3. **Maak een beeld**

Toneel is meer dan dialoog. De dialoog is maar een klein onderdeel. Toneel is handeling, actie, zelfs als iemand alleen maar stil voor zich uitkijkt. Een personage is altijd ergens mee bezig. Hij verhoudt zich tot andere personages en tot de ruimte waarin hij zich bevindt. Alles in de situatie waarin het personage zich bevindt is van belang voor wat hij zegt en hoe hij het zegt.

Het is dan ook van het grootste belang dat je als lezer een scène 'visualiseert'. Maak een beeld in je fantasie, zodat je de toon, de atmosfeer, de kleuren en de beweeglijkheid kunt proeven, zien en ruiken.

4. **Lees de regie-aanwijzingen!**

Regie-aanwijzingen (*meestal cursieve tekst tussen haakjes*) lezen niet lekker. Ze zijn meestal in telegram-stijl gesteld en onderbreken de dialoog waar je net zo lekker in begon te raken. En wat kan jou het schelen dat die vent links opkwam of dat rechts de deur naar de keuken is? Toch zijn regie-aanwijzingen heel belangrijk voor een goed begrip van de dramatische situatie. Het zijn de schaarse indicaties naar het beeld waarover ik hierboven sprak. Het is jammer voor ons, maar de toneelschrijver is er niet op uit om ons als lezers lekker door te laten lezen. Hij wil met de beperkte middelen die hem ter beschikking staan een totale, drie dimensionele situatie oproepen. De bouwtekening van een architect is ook niet bedoeld om het kijkgenot te strelen.

5. Hoor de stiltes...

Niet alleen lezers, maar ook acteurs hebben vaak de grootste moeite om in een toneeltekst de stiltes te horen vallen. Ze hebben de tekst van buiten geleerd en ja, dan wil je 'm ook wel eens kwijt. Maar ze vergeten dat voor het personage alles wat hij zegt of hoort op ieder moment nieuw is. Een personage denkt, twijfelt, schrikt, observeert, weet-'t-even-niet, bepaalt zijn strategie opnieuw, hapt naar adem, enzovoorts. De acteur en ook de lezer moet die gemoedsbewegingen mee proberen te maken. Op papier staan alle woorden in een eindeloze rij achter elkaar, maar mensen zijn geen machines. Juist in de stiltes zit vaak het drama. Dáár gebeurt het, daar is het spannend, vindt er een omslag plaats, of een besef. Ook de lezer moet die stiltes dus durven laten vallen.

6. Het gebeurt tussen de regels

Mensen zeggen het ene, maar bedoelen vaak het andere. Dat kan een vorm van hypocrisie zijn, maar het kan ook zijn dat ze zich niet bewust zijn van hun (bij-)bedoelingen. In het toneel spreekt men dan van subtekst. Subtekst, of ondertekst, is geen echte tekst, maar het zijn de gedachten of gevoelens die de gesproken tekst begeleiden.

Voor een lezer betekent dat, dat hij voortdurend tussen de regels door moet lezen. Hij moet niet alleen proberen om de bewuste of onbewuste drijfveren van de personages in de gesproken tekst te ontdekken, maar ook gevoelig zijn voor de atmosfeer in de dialoog, voor de contrasten tussen de taal van twee personages of de tegenstellingen tussen woord en handeling. Niet zelden zijn de dingen die zich tussen de regels afspelen interessanter, dan dat wat mensen feitelijk zeggen.

7. Vragen verzamelen

Noteer bij het lezen van een toneeltekst alle vragen die bij je opkomen. Die kunnen gaan over iemands motieven, een plotselinge wending, een klein detail of de grote lijn. Ook vragen waarvan je het antwoord al half vermoedt zijn nuttig om op te schrijven. Veel vragen stellen geeft je op den duur altijd een dieper inzicht in een tekst, ook al zul je niet altijd op iedere vraag een (eenduidig) antwoord krijgen. Hoe 'dommer' je je opstelt, hoe wijzer je uiteindelijk wordt. Probeer je ook eens af te vragen waarom iets juist niet gebeurt, of juist niet gezegd wordt.

8. Kan dit ook anders?

Ieder toneelstuk vertelt een verhaal. Een verhaal dat je in principe na kunt vertellen aan iemand die het stuk niet gezien of gelezen heeft. Meestal wordt dat in een chronologische volgorde gedaan: eerst gebeurde er dit en toen dat en toen dat. Die weergave zal echter maar gedeeltelijk overeen komen met de manier waarop de schrijver zijn verhaal vertelde. Sommige zaken toont hij niet (die vinden bijvoorbeeld in de voorgeschiedenis, of tussen de bedrijven door plaats), andere juist wel. Sommige aspecten krijgen veel aandacht, andere worden terloops behandeld. Soms lees je scènes die voor de voortgang van de plot helemaal niet noodzakelijk lijken, maar die toch boeiend of functioneel zijn.

De manier waarop een schrijver zijn stuk heeft gecomponeerd kan een lezer dus veel leren over wat hij er mee wilde zeggen. '*Vorm bepaalt inhoud*', noemt men dat in de kunst. Een manier om als lezer de vinger te krijgen achter die opbouw van het stuk is je af te vragen of

het verhaal - of een onderdeel van het verhaal - ook anders gebracht had kunnen worden. Waarom begint de schrijver uitgerekend met deze scène? Waarom slaat hij tussen deze twee bedrijven een week over? Waarom heeft hij niet voor *die* wending of voor *dat* einde gekozen? Met andere woorden: *kon het ook anders?*

Door je een beetje betweterig op het standpunt van de maker te stellen, kun je veel inzicht krijgen in de keuzes die een schrijver heeft gemaakt.

9. **Schort je oordeel op**

Net als in de liefde laten mooie stukken zich niet zonder slag of stoot veroveren. Gun jezelf daarom de tijd om vertrouwd te raken met hun stijl en hun taal. Beoordeel een toneelstuk niet te snel met verstrekkende oordelen als *waardeloos*, *saai*, *slecht* of *geweldig*, *fantastisch* - zelfs niet als je direct al een heel negatieve of positieve indruk van de tekst hebt.

Dergelijke oordelen blokkeren namelijk de mogelijkheid voor verder onderzoek. Ook anderen hebben weinig aan zo'n oordeel. Ze weten dan wel waar jij staat, maar niet wat er wel of niet interessant is aan een stuk, wat de sterke of zwakke kanten er van zijn.

10. **Lees veel!**

Oefening baart kunst. De beste manier om te leren hoe je toneelstukken moet waarderen is natuurlijk om veel te lezen. De meeste mensen zullen toneelstukken lezen omdat ze voor hun vereniging een nieuw stuk zoeken. Daar is niets mis mee, maar het kan ook wel eens nuttig zijn om los van dat specifieke doel een toneelstuk op te pakken dat je wel interessant lijkt. Of om een tekst na te lezen van een voorstelling die je gezien hebt. Dat kan je meer bewust maken van de theatrale potentie die in die saaie, zwarte letters op het witte papier verborgen zit.

Toneel lezen is tenslotte ook een beetje theater maken in je hoofd. Wat voor schatten tussen twee kaften wachten er allemaal niet op het volle licht van de schijnwerpers!